

I.

A KÖD még nehezen üli meg a magányos vasútállomást, amint lekászálódik az utas a vonatról a szeptembervégi reggelen s aggodalmas szemmel néz körül, vajjon idejében megérkezett-e távirata?... Nem metropolis ez, hol surranó gépkocsik tömege nyomul egymás után, nem is reménytelen vidéki város, hol aszott konflislovak sora horgasztja fejét – szinte elhagyott épület áll a völgyben, a falut még elfedi a kékes függöny, de ott topog türelmetlenül a homokfutóba fogva két gyönyörű állat, milyent csak versenyeken lehet látni a gyepen. Patkóik csattogva nyelik az út porát, az utas arcába hidegen vág a szél a kocsis szálfaegyenes háta mögül – ime, itt a falu, erdélyi falu, gyorsan maradnak el a kontyos fedelű házak, a gémeskutak s a köszöntgetők. Aztán, mintha filmkocka rántaná el a képet, a kocsi mélyebbre zökken, oldalt kanyarodik s merőben más világba viszi utasát – liget ez, park, vadon, rengeteg erdő, honnét minden ember eltűnt s csak a természet képei suhannak el előtte? Sebesen fut el, köveken játszadozva, a folyóvíz, selymes pázsiton ménes legelészik a messziben, jegenyék törnek az égnek, hársfák, tölgyek bólogatják százados koronáikat, domboldalon fenyves sötétjéből őzike báméskodik ki, gyík surran a harmatos fűben, kalapnyi gombák fehérlenek mohos törzsekre tapadt csigák mellett s a szivárvány minden színét váltják a bokrok lombjai, mintha palettáról alakította volna ki összhangjukat valami ismeretlen festő. Talán, mégis, emberkéz műve mindez, mert egyszerre hídra kanyarodik fel a kocsi, döngve fut boltozatos áthajtó alá, melynek tetején görnyedő titánok sziklákat

emelnek, kőből faragva maguk is, akár hajladozó szobortársaik; hatalmas díszudvaron félkört írnak le a paripák, míg lihegve megtorpannak s reszkető, nemes testük párája a felszálló köddel egybeolvad. A csattogás elhalkul, némaság borul a kastély udvarára, a kerek bástyákra, a karcsú antik istenszobrokra, a halványsárga falakból kizöldellő ablakokra – túlhan pedig megejtő panoráma tárul elő, színpadszerű óriási tér, virágszőnyeggel s százados, rop-pant fákkal a végtelenben; elővarázsolt Claude Lorrain-kép ez, gyöngyház-színeinek költőiséget előnti a ködön győzedelmeskedő napsugár s gyöngéden bevonja azt kékes aranyzománccal.

ERDÉLYI KASTÉLY!... Mi mindent fed e két szó s mi mindent tárnak fel a képzetek, mik fogalmukkal társulnak az emlékekben, a gondolatban s a vágyak, álmok s megtanult ismeretek között... Legelőbb áll, mi benne általános: a kastély, mint kiváltságos életforma, mely az elkülönülés minden lehetőségét megadja lakóinak; az elvonultságot a világ zajától, teljes magányt, bensőséget és meghittségeit – nyújtja az élet minden kényelmét, örömét, szépségét, a természetbe olvadás áhíthatát, a művészet kincseiben való gyönyörködést, az anyagiak révén a gond nem ismerését; magasabbrendű szellemi életet s együttélést a múlttal, a nemzedékek letűnt hosszú sorával, a történelemmel, az ősökkel, kik a kiváltságot s módot megszerezték s amely az utódokat, – *noblesse oblige* – kötelezi. A társadalom vezető osztályának légköre ez, amelyre érzelmi mozzanatok nélkül kívülálló aligha tekinthet; vagy ábrándjaiban, képzeletében, olvasmányjaiban foglalkozik velük, mint az elérhetetlennel, vagy megbámulja, mint kiránduló, a szép alkotást, vagy céltudatosan törekszik feléje, hogy hasonlót szerezzen magának eszével, vagyonával, bármi képességével, vagy akár gyűlölködő indulattal nézi s ellene tör. Az élet örömeinek a társadalmi kiváltsággal s a történelmi hagyományokkal egybeolvadt *quintessenciája* ez, mit mutat egy régi kastély, hosszú szárnyaival, bástyaival, szobraival,

műkincseivel egy hatalmas parkban; filmek, regények ezreinek színhelye, mi szórakoztatja a nagy tömeget, súlyos teher s anyagi gond néha tulajdonosaiknak, ha legfőbb büszkeségük is s olthatatlan kíváncsisággal fordul feljük a művészet s a művelődés történetírója. Mert a kastélyban, mint történelmi termékben, egy egész nemzet régi élete is lecsapódik, rajta hagyják nyomukat az évszázadok; gazdagságot, teremtő erőt, pompát, fényt, sajátos ízlést, alkotni-vágyást, majd pusztítást, bukást, a harcok nyomait is megmutatja: mindazt, mit egy nép névtelen tagjai éltek munkájával összehordtak s miből urai monumentumot róttak egybe emlékeztetőnek.

Ezért nyújt nekünk mélyebb zengést, átszíneződést, értelmi átlényegülést is a fogalomnak jelzője, magyarrá változtatója, az erdélyi föld. Kastély mindenhol emelkedik a földtekén s mindenütt valami kiváltságosat, szépet képvisel; országonként, nemzetenként változik összességük, más s más történelmet, hagyományt, ízlést, építőmodort nyújtanak, másfajta emberek élnek vagy éltek bennük s mások a magyar kastélyok, mint az angolok, vagy a franciák. Magyaroknak azonban az erdélyi kastély fogalma valami különlegest rezzent meg lelkében, amint a magyar életben belül külön világ Erdély maga; az egésznek része, mi sajátos szint, egyéniséget mutat, mint tájegység s mint történelmi alakzat. Erdély képzetéhez több regényesség fűződik a magyar szemében, mint a Felvidékhez, vagy a Duna-Tisza közéhez; több romantika, több történelem s ezt minden műveltebb ember érzi, ha nem is tanulmányozta át a transszilvanizmus lényegéről szóló szellemtudományi vitákat. Nemcsak az erdélyiek azok, kik szűkebb hazájukon oly rajongással csüngtek s annyira kiszínezték különösségeit; éppen a komáromi Jókai Mór-nak volt a legnagyobb szerepe e közérzés kialakításában, az ő regényei nyomán jegecesedett ki a magyar Erdély-tudat, mint a nemzeti história legszínűsabb fejezete. Nem lehet véletlen az sem, hogy a magyar regény első nagy mestere, irodalmunk Walter Scottja erdélyi főúr volt, Jósika Miklós, kinek szeme e kastélyokban nyílt csodálkozásra; a lélek viharainak, emésztő szenvedélyeinek festője, Kemény Zsigmond is erdélyi fejedelmi család sarja volt... Erdély

csaknem valamennyi magyar írónak, költőnek új ihletet, különös, addig nem ismert érzéseket, gondolatokat adott, akár a Királyhágón innen ringott bölcsőjük, akár az erdélyi hegyek között.

E mély s a magyar szellem történetében olyannyira fontos hatást egyaránt magyarázza a geográfia és a történelem. Természeti szépségeinek gazdagsága, ezernyi változatával a benyomások szüntelen zuhatagát önti az utazóra; hófödte hegyóriások, ijesztő szakadékok, sötét fenyvesek, tengerszemek, barlangok, hegyi patakok, sehol másutt nem látott növényzettel benőtt hegyoldalok, majd kopár halmok, a Mezőség kietlensége öleli körül a különös érdekességű városokat és falvakat. A természet poézise kapja meg legelőbb a fogékony rokonlelkeket s ha valaki az országrész multjába néz, történelmének lapjaiba mélyed, e változatosság csak megsokszorozódik előtte s még hozzá emberek, vergődő életsorsok, komor tragédiák végnélküli processziójává lényegül. Erdély történelmét olvasni, emlékiratait lapozni, leveles ládáiban kutatni mindig valami bánatos élmény annak is, ki járatos a historiában; az olvasó eltűnődik a nyomtatott sorok, egérrágta, sárgult papírlapok fölött s lelkébe borongós hangulat költözik. Mennyi harc, küzdelem zajlott le itt, mennyi háború, mily heroikus erőfeszítések, mily elszánt szenvedélyek forrongtak s mennyi vér öntözte Erdély földjét, mily beláthatatlan vörös folyam!... Az ellenség örökké a falak s a hegyek előtt állt, azt kellett távortartani ésszel, agyafúrtsággal, ajándékkal, pénzzel, vagy nekimenni halálra szántan karddal, lovakkal; s ugyanakkor bent is zajlott az örök vetélkedés, kibékíthetetlen, elaltathatatlan gyanakvás hazai népek s a vezető családok hatalomratörő tagjai között. Esküdözések s árusítások, szent kötés és hitszegés, ármány és bosszú, gyönyör és iszonyat, szerelem és verpad, a féktelen becsvágytól fűtött nagyotakarás lendülete s mélyrezuhanás, rajongás és gyűlölet váltják egymást az erdélyi urak élet-történetében; s közben magyar és európai politikát csináltak, hadat üzentek, békét kötöttek, országot igazgattak, népükkel törődtek, kultúrát teremtettek, művészetet, vallást, irodalmat, tudományt pártoltak, könyveket gyűjtöttek s szüntelenül építették maguknak

váraikat, német, tatár, török, oláh ellen s egymás ellen is. A védekezés s a támadás *ultima ratio*-ja ez: a vár és az erősség, egyetlen bizonyosság s végső menedék; a hegyoldallal, sziklacsúccsal úgy egybe van nőve a várrom, domboldallal a kastély s az udvarház, mint talán sehol másutt Európa földjén. Erdély történetének megannyi döntő mozzanata itt zajlott le, a várakban, mik közül annyi rommádólt s még maradványuk is elenyészett, másoknak falai, bástyái dacolnak az idővel s megint mások kastélyá szelídültek a fejedelemség korának alkonyán.

Mi mindent látnánk, ha megelevenedhetne előttünk Erdély várainak s úrlakjainak élete!... Vérfolyam hömpölyögne el előttünk, ostromok ezrei, ágyúfüst, haldoklók jajgatása, édig csapó lángok, üszök, könnyek, gyász s megdöbbenének a nagy történelmi tragédiák. Látnánk az ámuló Fráter Györgyöt, amint imája közben döfik le Castaldo orgyilkosai alvinci hálószobájában; hallanánk a hörgő Bánffy Dénest, térdepelve éjjel Bethlen várában s várva a hóhér harmadik, halálos csapását, míg a felvonóhid előtt hasztalan kiált bebocsátásért a fehérkendős hírnök ... Szakadatlan sorozatban vonulnának el a regényes képek, a Báthoryak, Bethlenek, Rákócziak életéből; látnánk Apafi Mihályt, amint órát igazgatja Ebesfalván s a bős Wesselényit, vadul száguldva lován a zsidói kertben; látnánk a szép Béli Pálnét a bodolai várban, kulcslyukon hallgatva, mit akar Teleki az ő szerelmes urától s látnánk Jósikát Szurdokon, az *Abafi* kéziratára hajolva; a titkos tanácskozások, egyházi zsinatok, nagy tivornyák, vadászatok, ivások, táncok, szerelmek története mellett megismernék a könyvgyűjtő Telekit, az építő Bethlen Miklóst, a beteget gyógyító Árva Bethlen Katát, az országot igazgató Bánffy Györgyöt, az utolsó erdélyi oligarchát s csaknem az egész erdélyi történetet.

Az irodalom valóságos kincsbányája mindez s rajta keresztül formálódott ki a magyar Erdély-tudat; még a tudós történetírók tolla is megszínesedik, ha a fejedelemség korának eseményeihez s a szereplők arcképének megfestéséhez látnak. Kifogyhatatlan témakör ez az íróknak, de méginkább a történésznek s kivált annak,

aki Erdély művelődés- vagy művészettörténetével foglalkozik; még akkor is, ha egy ország bármily szempontból való történetét nem lehet csupán váraihoz és kastélyaihoz rögzíteni. Az erdélyi egyetemes história is elképzelhetetlen egész Transszilvánia nélkül, s még a főúri társadalom mindmáig megíratlan műveltségtörténetének is jelentős része a városokhoz forrott; Gyulafehérvár maga, a fejlődési székhely volt az udvar s élete nélkül minden kép, mit Erdély urairól rajzolhatnánk, csonka lenne s töredékes. Épp így tűnik elő Kolozsvár, Enyed, Vásárhely s a többi erdélyi város, az egész ország, minden falvaival – ám mégis a vár s a kastély volt igazi otthonuk s a társadalmi réteg, amely hazájában kormányzott, történelmet csinált, műveltséget teremtett s művészetet hívott létre, legbensőbb valójában itt közelíthető meg. Egyénisége, jelleme, ízlése, életstílusa itt formálódott ki a legbeszédesebben, átvett, idegen divat és ősi életformák összeelegyedésében; itt ismerhető meg a legvilágosabban az a hatás, amellyel, mint mecénás, a kastélyát építő és díszesítő mesterekre volt s amely éppen a magyar művészettörténet egyik legtöbbet emlegetett tétele, de legkevésbé tisztázott fejezete. Nemcsak régi történetek, legendák, romantikus drámák, sorsdöntő események s nagyúri élet színhelyei Erdély kastélyai s a műveltség gyűjtőpontjai századokon át, hanem a magyar művészet múltjának talán kevésbé ismert, de különlegesen becses emlékei; stílusukban, építészeti alkatukban, műkincseikben gyönyörködni vágyás s tudományos tanulság egyaránt kielégülésre lelhet. S mindezeneken felül az erdélyi történeti lélek legigazibb őrzői ők; tatár, német, török elől a várba menekült az erdélyi nép, urára bízva életét, családját, országának fennmaradását s a kastélyokból, melyeket már nem kőfal s mély vízárók, hanem csak a lélek ereje erődített, sugárzott szét a hit s bizalom fénye kései századok két sötét decenniumában.